

– Нами виявлено шість методических варіантів використання учебних моделей, чотири з яких виділені з практики роботи учителів, два – обосновані і пропонуєть на основі теоретического осмыслєния возможностей учебногo моделювання.

– В дальнєйшєй работє мє предпoлагает осущєствит експериментальную проверку эффєктивности использования выделєнных методических вариантов в зависимости от этапa изучения учебногo материала на уроках математики в начальнoй школє.

Список використаних джерел

1. Виленкин Н. Я. О путях совершенствования содержания преподавания школьного курса математики / Н. Я. Виленкин, Р. К. Таварткиладзе. – Тбилиси, 1985.
2. Истомина Н. Б. Методика обучения математике в начальной школе: развивающее обучение / Н. Б. Истомина. – Смоленск: Изд-во «Ассоциация XXI век», 2005.
3. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Давид Борисович Эльконин. – М.: Педагогика, 1989.

С. З. Романюк,
канд. пед. наук, доцент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано дидактичні особливості пізнавальної діяльності учнів молодших класів і розкрито методичні підходи до розвитку їх пізнавальної активності на уроках рідної мови.

В статтє проанализированы дидактические особенности познавательной деятельности учеников младших классов и раскрыты методические подходы к развитию познавательной активности младших школьников на уроках родного языка.

A problem of forming of cognitive sphere of personality on all of the stages of development of the system of education was one of aktualnishikh, as through an educational process realization of it was provided primary objective – providing of comprehensive development of students. Realization of principle of activity in studies has an outstanding value, as an improvement of an educational-educate process depends on him. It appropriately, as studies, especially developing conducts in the system of creative development of personality, forming of individual style of activity, prospects of mental development and cognitive possibilities.

Актуальність дослідження. Бурхливий розвиток освітнього процесу, хвиля інноваційних перетворень, що охопила світовий простір, ініціюють у системі освіти всебічний розвиток творчо обдарованої, мобільної, конкурентноспроможної особистості, що, в свою чергу, вимагає вдосконалення пізнавальних інтересів у молодших школярів.

Проблема формування пізнавальної сфери особистості на всіх етапах розвитку системи освіти була однією з найактуальніших, оскільки через навчальний процес забезпечувалась реалізація її головної мети – забезпечення всебічного розвитку учнів. У контексті цих освітніх потреб особливо значущим є розвиток пізнавальної активності. Адже реалізація принципу активності в навчанні має неабияке значення, оскільки від нього залежить удосконалення навчально-виховного процесу загалом. Це закономірно, оскільки навчання, особливо розвивальне, є провідним чинником у системі творчого розвитку особистості, формування індивідуального стилю діяльності, перспектив розумового розвитку та пізнавальних можливостей школяра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвим внеском у розробку проблеми розвитку пізнавальної активності є дослідження В. Володько, М. Солдатенко, С. Русової, Г. Ващенко про необхідність розвитку пізнавальної активності, Л. Виготського, Л. Занкова, В. Давидова, Д. Ельконіна, С. Максименка про виявлення резервів учнів у розвитку пізнавальної активності, формуванні здатності до саморозвитку та самопізнання.

Формулювання цілей статті. Метою даної статі є виокремлення методичних засобів, що впливають на розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів, та виявлення їх ролі у навчальному процесі рідної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що навчання – основна форма розвитку пізнавальної активності школярів. З одного боку, під час навчального процесу учні здобувають нові знання, які розширюють їхній кругозір, а з іншого, у процесі активної пізнавальної діяльності розвиваються навчальні можливості школяра, завдяки яким він може самостійно і творчо використовувати не лише здобутий запас знань, а й шукати нові, задовольняти свої потреби у пізнанні. Однак при всьому цьому викладання повинно бути захоплюючим – таким є один із принципів методики сучасного уроку. Кожне заняття повинно мати пізнавальний характер і одночасно захоплювати як своїм змістом, так і способом викладу.

Для розвитку пізнавальної активності велике значення мають психічні процеси – пам'ять увага, уява. Саме ці якості, за даними психологів, складають основу розвитку продуктивного мислення і творчих здібностей учнів. Однак переконливим, на нашу думку, є те, що найбільше можливостей для реалізації вищезазначених психічних процесів належить мові. Мова – засіб пізнання світу. Сформувати духовно багату, соціально активну особистість можна тільки в тому разі, якщо вона оволодіє мовою як засобом спілкування, пізнання, самовираження, самоутвердження в сьогоденні.

Використання системи роботи з розвитку пізнавальної активності учнів на уроках української мови є надійним засобом забезпечення загаль-

ного розвитку дитини, повноцінного засвоєння всіма учнями кінцевих результатів навчання. Ця система викликає в учнів бажання і формує вміння жити і працювати в класному соціумі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що для розвитку пізнавальної активності у молодших школярів потрібно: загальнопізнавальні вміння формувати в чіткій послідовності та системі, починаючи з найпростішого. Ця робота проводиться не епізодично, а на кожному уроці; кожне вміння необхідно формувати поетапно. Це означає: створення мотиваційної готовності учнів до виконання певного виду діяльності, засвоєння зразка дій, первинне застосування вмінь виконувати тренувальні вправи; в основі пізнавальних умінь лежать прийоми розумової діяльності (аналіз, порівняння, абстрагування, узагальнення).

Уже в початкових класах змінюються пріоритети цілей навчання: на перший план висувається його пізнавальна функція, культ активності, самостійності, нестандартності думки, який забезпечує розвиток інтелекту дитини. Головне завдання вчителя – домогтися того, щоб кожен урок сприяв розвитку пізнавальних інтересів дітей.

Зацікавленість є ефективним засобом успішного навчання, необхідною умовою досягнення позитивних наслідків. Саме тому видатний педагог В. О. Сухомлинський вважав, що навчальний процес у сучасній школі повинен розвивати всемогутню радість пізнання [2, с.59].

Лише тоді, коли дитина зацікавиться матеріалом, у неї виникне бажання дізнатися про нього більше. Ефективне навчання не можливе без пошуків шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів, адже діти повинні не тільки засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями, міркувати. А добитися цього можна лише засобами, що активізують пізнавальну діяльність. До них належать: дидактичні ігри, ігрові ситуації, цікавинки, завдання творчого характеру, нестандартні завдання. Не менш корисні є вправи із серії «Цікаві завдання з української мови в початковій школі» за редакцією В. Зевако та С. Непийводи, «Цікавинки на уроках рідної мови», авторами яких є Г. Одинцова та Я. Кодлюк, де подаються оригінальні відомості з етимології та фразеології української мови, добираються вправи, що потребують раціональних способів розв'язання, обґрунтування, порівняння та узагальнення. Так, під час вивчення теми «Склади. Перенос слів» (2 клас) варто запропонувати дітям такі завдання: – назвати слова, що мають у своєму складі назви нот (*до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*); – дібрати однокладові слова без жодного приголосного (*а, і, у...*); – з кожної пари слів, переставляючи склади і літери, скласти третє слово – назву українського міста: ноша + золото =?(*Золотоноша*); мир + жито =?(*Житомир*) [5].

Вивчаючи тему «Слова – назви предметів» (Іменники) [2 клас], учитель може активізувати пізнавальну діяльність молодших школярів за допомогою таких завдань: 1. Що ви можете купити в місцевому продуктовому магазині? Запишіть їх назви і поставте наголос. 2. Що продають у меблевому магазині? Запишіть назви і визначте кількість складів. Підкресліть слова, до яких можна поставити слово моя. 3. Запишіть слова – назви овочів (фруктів, ягід) за першими буквами алфавіту (або на вибір). (Наприклад, А – абрикоса, агрус, айва, алича, апельсин, ананас). Які з них ростуть у нашій місцевості? 4. Вкажіть професії, назви яких мають букву «ес». Яка з них вам найбільше подобається? Складіть речення з цим словом [4].

Під час вивчення теми «Велика буква. Власні іменники» (3 клас) розвивати пізнавальну активність учнів допоможуть наступні завдання: 1. Згадайте письменників, твори яких читали. Запишіть їх прізвища в алфавітному порядку. 2. Назвіть прізвище свого улюбленого письменника. Про кого він пише у свої творах? Які імена вам запам'яталися? Запишіть їх. 3. Запишіть в алфавітному порядку прізвища учнів нашого класу з буквою а. Підкресліть трискладові слова. 4. Які вулиці нашого міста ви знаєте? Запишіть їх. Чому вони так називаються? [4].

Такі види завдань стимулюють емоційні почуття учнів, удосконалюють їх навчальні можливості. Систематична робота з ними дає змогу виробити у школярів уміння використовувати раніше одержані знання під час вивчення нового, розширює і збагачує їх кругозір, формує бажання виконувати завдання, які вимагають активного мислення, цілеспрямованого подолання труднощів.

Розвитку пізнавальної активності учнів у початкових класах має приділятися особлива увага ще й тому, що саме в цей період формуються основні інтелектуальні вміння школярів.

За справедливою думкою педагогів, «є таке загальне педагогічне правило: засвоєння знань відбувається у процесі активної розумової діяльності учнів. Учень повинен не тільки запам'ятати правила або окремі поняття, не пасивно сприймати в готовому виді пояснення вчителем нових знань, а доповнити і осмислити ці знання в процесі самостійної роботи. Отримані таким чином знання на багато краще запам'ятовуються і засвоюються»[3, с.3].

Активізація пізнавальної діяльності учнів виражається насамперед у тому, що головними в їх роботі по засвоєнню нових знань стають творче осмислення отриманої інформації і вирішення поставлених перед ними пізнавальних завдань. Вона посилюється в умовах тісного зв'язку теорії і практики в навчанні. Закріплення, збагачення і систематизація знань здійснюється в процесі їх підсвідомого застосування. Багаторазові переходи від теорії до практики і навпаки є однією з вимог успішного засвоєння знань. Умови, в яких учні не тільки продуктивно й раціонально оволодіють знаннями, усвідомлять їх, набудуть необхідних навичок і вмінь застосувати їх у

нових ситуаціях, а й зможуть розвинути свої здібності, реалізувати свій творчий потенціал, закласти основи поступового переходу до самостійного навчання і регулювання розумової діяльності.

Засвоєння знань і способів дій у такому навчанні є і процесом, і результатом діяльності самого учня, який знає, як і для чого він вивчає матеріал, як його можна використати. Для цього навчальний матеріал подається як система знань усєї програми предмета, що поділяється на етапи. А конкретні уроки розробляються відповідно до того, на якій стадії перебуває розв'язання навчального завдання [1, с.98]. Отже, головну роль при когнітивному підході до розвитку пізнавальної активності учнів відіграють способи сприйняття навчальних завдань самими школярами. У такому разі йдеться про наuczіння – внутрішній бік навчальної діяльності – процес і результат самостійного набуття людиною знань, умінь і навичок.

Не менш важливим є і те, що, розвиваючи пізнавальні можливості дитини, ми активно впливаємо і на її функціональний стан, який обумовлюється високою розумовою працездатністю та позитивним емоційним фоном.

Як засвідчує аналіз педагогічних реалій, ознаками пізнавальної активності молодших школярів є: ставлення до навчання (в чому учні розуміють його зміст, якість виконання домашньої роботи, її систематичність); якість знань (знання матеріалу програми, уміння використовувати знання на практиці); навчальна діяльність (розумова активність, зосередженість, стійка увага, емоційно-вольові якості, ступінь зовнішньої активності); ставлення до пізнавальної діяльності (захопленість нею, системність, спрямованість).

Учитель, який сформує у школі ознаки пізнавальної активності, може розраховувати на успіх у своїй діяльності. Адже правильно організована робота, увага до кожної дитини сприятиме тому, що розумові сили її розвиватимуться безупинно, а сама вона відчує себе сильною, здібною, цікавою для вчителя і однокласників. Забезпечити умови, щоб учень був суб'єктом навчальної діяльності, зобов'язаний кожний учитель.

Передумови для цього на уроці рідної мови такі: а) не можна всіх навчити однаково; треба створити такі умови, щоб кожний школяр зробив стільки кроків, скільки може; б) від полювання за помилками перейти до їх профілактики; в) створити комфортні умови для кожної дитини (вчитися без страху, охоче, із задоволенням); г) виходити на режим вільної поведінки і таким чином формувати й вільну особистість учня.

Розвиток пізнавальних процесів допомагає створювати сприятливі умови для індивідуального зростання дитини на основі свободи її духовного вибору. Він: активізує пізнавальну діяльність, розкриває дитину як особистість, дисциплінує мислення, навчає правильності думки, дає можливість виявлятися психічним процесам та визначати їх рівень і якість,

навчає умінням об'єктивно оцінювати себе, будувати стосунки з іншими, жити за певними правилами.

Розвиток пізнавальних процесів є необхідним для сприйняття краси і витонченості суджень, чіткого, лаконічного висловлення думок; для формування вмінь абстрагувати, зосереджуватися на структурі своєї думки, для розвитку інтуїції школяра.

Прийоми, за допомогою яких розвивається пізнавальна активність, багато. Їх використання пов'язане і з предметною галуззю знань, досвідом учителя, його майстерністю, віком учнів та рівнем їх знань, і з методичним забезпеченням навчального процесу. Ми хочемо звернути особливу увагу на необхідність використання таких прийомів, які спрямовані на формування активної позиції учня в навчальному процесі, прийомів, які прокладають шлях для становлення його особистості.

До прийомів, які сприяють розвитку пізнавальної активності учнів на уроках, можна віднести ситуації, в яких учень повинен: захищати свою думку, наводити для її захисту аргументи, докази, використовувати набуті знання; ставити запитання учителю, товаришам, пояснювати незрозуміле, заглиблюватись з їх допомогою в процес пізнання; рецензувати відповіді товаришів, твори, інші творчі роботи, вносити корективи, давати поради; ділитись своїми знаннями з іншими; допомагати товаришам при труднощах, пояснювати їм незрозуміле; виконувати завдання – максимум, розраховані на читання додаткової літератури, першоджерел, на тривалі спостереження; навчати учнів знаходити не єдине рішення, а декілька самостійно прийнятих; практикувати вільний вибір завдань, переважно пошукових, творчих; створювати ситуації самоперевірки, аналізу особистих пізнавальних і практичних дій; урізноманітнити діяльність, включати в пізнання елементи праці, гри, художньої та інших видів діяльності; створювати зацікавленість колективною діяльністю, на основі якої проходить формування активної позиції кожного члена класного колективу.

Активізація пізнавальної діяльності, піднята на такий рівень творчих процесів, більш за все виражає перетворюючий характер діяльності, який завжди пов'язаний і застосуванням нового, із зміною стереотипу дій, умов діяльності. Головне – у задоволенні діяльністю учнів, що впливає на мотиви, спосіб навчання, на розташування учнів у спілкуванні з учителем і товаришами, на створення добрих відносин у навчальній діяльності.

Сьогодні, коли перед нашою школою стоїть завдання розвитку пізнавальної активності учнів в процесі вивчення ними різних предметів, необхідно шукати методичне вирішення цих завдань і на уроках української мови як навчального предмету з урахуванням досягнень сучасної дидактики та психології.

Дослідження останніх років показують, що є різні шляхи оволодіння учнями прийомами пізнавальної діяльності на уроках української мови. До найбільш поширених у практиці сучасних учителів належать: оволодіння

прийомами пізнавальної діяльності в процесі навчання, спрямованого на загальний розвиток особистості учня (змістовний підхід); формування розумових прийомів у процесі спеціально організованої діяльності (операційний підхід).

Сьогодні на уроках української мови у початкових класах пріоритетною є розвивальна функція навчання, самостійність і нестандартність думки. Оволодіти навчальним предметом – означає навчитися розв'язувати не лише передбачені державним освітнім стандартом завдання – «стандартні завдання», а й такі, що вимагають певної незалежності мислення, творчих пошуків, оригінальності, винахідливості – «нестандартні завдання».

Звернемося до методів діяльності вчителя початкових класів. При повідомленні знань у готовому виді зміст пояснення учителем представляє собою текст, який включає теоретичні основи і приклади, що їх ілюструють. Ці положення не формулюються як проблеми (питання), не виводяться шляхом доказів із мовних фактів; ілюстрації (приклади) лише показують, яке втілення знаходять теоретичні положення в мовному матеріалі. Таким способом, наприклад, повідомляються дані про алфавіт: вивіщується таблиця, звертається увага на послідовність букв, їх кількість, назву.

Проблемне викладення вчителем знань також представляє собою текст, але він подається на високому рівні складності, оскільки учитель знаходить у темі, яка призначена для пояснення, проблеми, важкі запитання, які ставить перед учнями, і, аналізуючи мовні факти, явища, розв'язуються ці питання: розмірковує, доказує, відповідає на питання, робить висновки. Так, для того, щоб ознайомити учнів з роллю звуків, учитель наводить приклади слів: *рік – рак – рок* і т. д. Після цього ставить запитання: чим відрізняються ці слова? Вони вимовляють їх декілька разів, порівнюють їх по звучанню і аналізують лексичне значення кожного слова. На основі цього аналізу вчитель робить висновок про функції звуків в українській мові. Якщо у першому випадку учні здійснюють репродуктивну діяльність, то у другому вони стають учасниками складної розумової діяльності, якої їх навчають, хоч на поставлені запитання відповідає сам учитель.

У процесі виконання завдань пошукового характеру використовується своєрідне лінгвістичне дослідження учнів – твір на лінгвістичну тему. Наприклад: У чому полягає особливість вживання займенника *свій* у таких випадках: у свій час, на своєму місці, не своїм голосом, поставити на своє місце, майстер своєї справи, іди своєю дорогою?

Щоб відповісти на це запитання, учні повинні згадати про значення, граматичні ознаки і роль у мовленні займенника «свій», навести приклади використання цього займенника, повторити шлях вченого – лінгвіста, відкриваючи для себе нові знання.

Уся ця система роздумів у процесі виконання завдань пошукового характеру – процес творчий, шлях пошуку і знахідок. Текст у даному випадку створюється самими учнями в процесі усних та письмових роздумів, коли вони відповідають на запитання до завдань, розв'язують проблему, яка знаходиться в них. Відповідаючи на запитання, учні, звичайно, користуються відповідними мовними засобами.

Таким чином, виконання завдань пошукового характеру сприяє досягненню двох цілей: по-перше, оволодіння аналізом, дослідження різних сторін мовних явищ, по-друге, розвитку зв'язного мовлення учнів. І тут цілком закономірно виникає запитання: з чого починати і як поступово ускладнювати пізнавальну діяльність школярів, враховуючи специфіку української мови як навчального предмету, вимоги програми, можливості учнів? Як виховувати пізнавальну самостійність учнів, їх прагнення і вміння самостійно оволодівати новими знаннями, орієнтуватися у новій ситуації мовного спілкування, що так необхідно громадянину нашої країни?

Етапи навчання в системі застосування методів активізації пізнавальної діяльності учнів можуть бути визначені залежно від того, з яким мовним матеріалом вони мають справу – з готовим або з таким, який потрібно змінити або створити.

Відповідно до цього етапи можуть бути сформовані таким чином. На I етапі учні сприймають, осмислюють, аналізують готовий мовний матеріал, який подається їм або в процесі повідомлення учителем знань або при виконанні вправ. На II етапі здійснюється вибір мовних засобів за відомим зразком у зв'язку зі зміною даного мовного матеріалу. Особливим є III етап – етап навчання творчому використанню мовних засобів у зв'язку із створенням текстів, речень, словосполучень, слів, коли здійснюється частково – пошукова і пошукова діяльність. Таким чином, три етапи, які були розглянуті нами вище, відповідають методам розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

Проблема виховання пізнавальної самостійності учнів (прагнення і вміння учнів самостійно пізнавати нове в процесі пошукової діяльності), її активізації не може бути вирішеною без використання у вивченні української мови завдань пошукового характеру, до яких входять і проблемні завдання, що передбачають дослідницьку діяльність учнів у процесі аналізу мовних явищ. Як вказує І. Я. Лернер, «вміння їх вирішувати – важливий критерій досягнути пізнавальної самостійності» [1, с.11].

Завдання пошукового характеру мають такі ознаки: 1) виконання їх без посередньої участі вчителя (проблемні задачі) або з частковою допомогою з його боку (завдання частково-пошукового характеру); 2) відкриття учнями в процесі виконання завдань нових знань та нових способів досягнень цих знань. Виконуючи ці завдання, учні постають перед новою про-

блемою у новій ситуації і, звичайно, відчувають певні труднощі, розв'язуючи цю проблему.

Вирішення різних типів проблемних ситуацій у процесі вивчення української мови пов'язане з умінням учнів співвідносити: 1) вимовляння слів з особливостями їх звукового складу; з різною функцією звуків (під час вивчення фонетики); 2) лексичне значення слів, фразеологізмів та їх роль у мовленні (під час вивчення лексики і фразеології); 3) дане слово і процес утворення його (при вивченні словотворення); 4) лексичне значення слів і притаманні їм граматичні категорії, особливості словозміни; змістова значення словосполучень і речень, їх граматичні особливості (під час вивчення граматики) 5) специфічні особливості мовних засобів та їх вживання залежно від завдань і умов спілкування (під час вивчення стилістики); 6) фонетичний і графічний образ слова – вимова і написання (під час вивчення орфографії); 7) інтонаційно-сміслові і структурно-семантичні речення і розстановки розділових знаків (під час вивчення пунктуації).

Висновки. Підвищення пізнавальної активності учня – актуальна проблема, яку має розв'язати кожний учитель, який організовує навчально-виховний процес на основі особистісно орієнтованого підходу до молодшого школяра. Але пізнавальна активність неможлива без сформованості розумових дій, які є основою розвитку мислення – однією з найголовніших умов загального розумового розвитку учнів. Здійснити це можливо тільки в процесі особистісно орієнтованого розвивального підходу до навчального процесу.

Список використаних джерел

1. Агафонова А. С. Практикум по общей педагогике. – СПб.: Питер, 2003.
2. Активні методи навчання при викладанні методики мови /О. Горська, Л. Живицька; /Школа першого ступеня: теорія і практика. – Переяслав – Хмельницький. –2003. – Вип. 6. –С.55-62.
3. Буна Н. О., Головка З. Л. Довідник: Українська мова в схемах і таблицях. Посібник для учнів 1-4 класів. –Тернопіль: Богдан, 1997. –32 с.
4. Зівачо В., Непийвода С. Цікаві завдання з української мови в початковій школі. Посібник для вчителя. –Тернопіль, 2004. –128с.
5. Одинцова Г., Кодлюк Я. Цікавинки на уроках рідної мови: Посібник для вчителя початкових класів. – Тернопіль, 2001. – 128с.